

TOMÁŠ AKVINSKÝ A JEHO FILOZOFICKÁ INTERPRETÁCIA SVETA

IMRICH DEGRO, Teologický inštitút CMBF UK, Košice

Tomáš Akvinský (1224-1274), najväčší zo stredovekých scholastikov a jeden z najväčších filozofov i teológov, nie je ako filozof - alebo len veľmi málo - na slovenskom filozofickom poli známy. Skôr sa o ňom hovorí ako o teológovi, a to len v rámci katolíckej cirkvi. Avšak jeho filozofické myslenie (aj myslenie jeho nasledovníkov) môže byť veľmi hodnotným obohatením i zároveň podnetom na ďalšie úvahy.

Tomáš svoju koncepciu sveta i človeka začína odlíšením cesty rozumu od cesty viery. Hovorí, že filozofické poznanie sa výlučne opiera o skúsenosť i rozum, a to tak vo východiskovom bode, ako aj v dokazovaní. Teológia sa zase opiera o zjavenie Boha, ktoré racionalizuje. V duchu komplementarizmu tvrdí, že jestvuje dvojité vzťah medzi týmito cestami: cesta Božieho zjavenia je inšpiráciou pre kladenie nových otázok vo filozofii a zároveň jestvuje medzi nimi vzťah vzájomnej verifikácie. Ich spoločným cieľom je odhaľovanie poslednej pravdy o svete osôb i vecí.

Po tomto rozlíšení pristupuje k samotnej interpretácii skutočnosti. Hovorí, že existuje **jeden svet**, ktorý sa skladá z rôznorodých vecí. V tomto svete nejestvuje nič, čo je večné; musí byť stvorený. Svet ako celok i všetko, čo v ňom jestvuje neobsahuje však v sebe príčinu svojej existencie. Teda existencia sveta ako takého **nie je čímśi večným a nevyhnutným**. Nenachádzame v ňom element, od ktorého by závisela existencia. Odhalenie príčinného jestvovania bytí vyvoláva nevyhnutnú potrebu hľadať prvú i univerzálnu príčinu všetkého, čo je.

Čo sa týka vnútornej štruktúry bytia, preberá od Aristotela teóriu HYLEMORFIZMU. Postrehol však, že ju možno uplatniť len v substanciálnom poriadku. Teda v každom bytí sa nachádza menlivý element obdarený potenciálnosťou - MATÉRIA (hylé) a dynamický element, ktorý aktualizuje danú možnosť a určuje totožnosť každej veci - FORMA (morfé). Tieto činitele nikdy a nikde nejestvujú samostatne; jestvujú len existenciou celku. Vďaka tomu všetky predmety obsahujú v sebe dôvod svojej dynamickosti, jednoty, rôznorodosti, totožnosti i poznateľnosti (žiadne bytie či element v bytí nie je v protiklade k druhému; jednota nie je v rozpore s mnohosťou; zloženie s celkom; matéria s duchom; všetky substancie majú svoje miesto zodpovedajúce ich prirodzenosti). Takže matéria i forma vytvára jedno substanciálne bytie. Lenže to ešte nevysvetľuje celú reálnu skutočnosť. Všetko, čo stanovuje obsah bytia, ešte nie je reálnym bytím; chýba totiž - podľa Tomáša - ešte fakt existencie. Teda Aristotelova teória je len polovičným vysvetlením stavu vecí, lebo neodlišuje možné bytia od reálne skutočných. Ale ani matéria sama osebe, ani forma, ani navzájom spojené neobsahujú existenciu; nie sú s ňou totožné. Odkiaľ teda zobrala podstata bytia, ktorá je vytvorená cez bezprostredné spojenie matérie s formou, svoju existenciu, keď mimo týchto dvoch prvkov neobsahuje nič iné?

Odpoveď nájdeme v jeho teórii **stvorenia "ex nihilo"**, ktorá odкрýva nielen pôvod sveta, ale zároveň aj pravdu, že svet je racionálny, inteligibilný a má svoj cieľ. Nie je prenesená z teológie. Je sformulovaná v negatívnej forme: neobjasňuje, ako svet vznikol, ale to, že nevznikol z niečoho, čo už pred tým existovalo, a ukazuje na jeho príčinu. Takže matéria nie je beztvárna masa, je spoluelementom sveta. Je voči svetu i každému konkrétnemu bytiu nevyhnutná a s ním povolaná k existencii; určuje jeho obsah a má účasť na jeho jestvovaní. Nie je bytím sama v sebe, ale patrí k existenciám každého bytia. Existencia je zase tým, čo spôsobuje, že daný predmet je a že je niečím konkrétnym; patrí k vnútornej štruktúre celého sveta i každej konkrétnej veci ako konštitutívny i nevyhnutný činiteľ. Avšak - podľa Tomáša - existencia nie je niečo, čo má každé reálne bytie samo zo seba, ale niečo, čo je každému bytiu proporcionálne priradené.

V tejto teórii "creatio ex nihilo" sú dôležité dve formulácie:

I. opísanie aktu stvorenia ako "productio": Tomáš sa chcel vyhnúť nekonzekventnému používaniu termínu "creatio" (tvorenie, organizovanie, konštituovanie; nie však povolanie z nebytia). Preto používa termín "productio ex nihilo" a zdôvodňuje to: 1. opieraním sa o analýzu vzťahu skutok - príčina a odvoláva sa na nemožnosť regrese do nekonečna; 2. rozlišovaním všeobecnej a konkrétnej príčiny; 3. analýzou a rozlišovaním medzi príčinou pohybu a príčinou existencie (onticky je prvá príčina existencie pred príčinou pohybu); 4. tvrdením, že činnosť je vždy proporcionálna podmetu činnosti (udelenie existencie); 5. analyzovaním pojmu matéria (nejestvuje jedna matéria zodpovedajúca všetkému); 6. analýzou poriadku vo svete (ak jestvuje prvá matéria proporcionálna stvoriteľskej činnosti, jej príčinou môže byť len stvoriteľ); 7. analýzou prvenstva aktu voči možnosti (matéria je v možnosti, preto musí byť stvoriteľ, ktorý je prvým aktom).

Z týchto argumentov potom uzatvára, že stvorenie nemôžeme chápať ako formovanie bytí z večného elementu, lebo činnosť stvoriteľa nie je spojená s matériou, a preto nemôže byť vnímaná v kategóriách pohybu alebo zmeny.

II. chápanie stvorenia ako konštituovanie "ipsa dependentia esse creati ad principum": Tomáš najprv podáva negatívne vysvetlenie. Pohyb či zmena je aktom niečoho, čo skôr jestvuje v možnosti; stvorenie nemožno chápať ako aktualizáciu možnosti. Predmety pohybu či zmeny musia vždy patriť do toho istého poriadku ako pohyb; stvorenia i stvoriteľ nepatria do toho istého poriadku - stvoriteľ je nestvoreným bytím (je existenciou), stvorenie náhodným bytím (len má existenciu). Pozitívne zase argumentuje tým, že stvorenie je aktom mysle i vôle Stvoriteľa (hovorí o ňom ako o osobe), ktorý vytvára celú substanciu; je to konštituovanie prvého vzťahu, ktorý doteraz nebol. Rezultátom tohto aktu sú konkrétne bytia. Stvoriteľ nie je ničím determinovaný vo svojej činnosti. Každá jeho myšlienka je konštituovaním novej veci (myslí vecami a takto ich povoláva k existencii). Akt stvorenia sa realizuje v stvorení, a nie v Stvoriteľovi. Preto poznávajúci veci odhaľujeme vzťah každej z nich k Stvoriteľovi ako príčine ich existencie (fakt stvorenia je poznávaný v stvorení).

Takže odhaľovaním poslednej príčiny existencie i činnosti bytí prichádzame k bytiu, ktoré má nevyhnutnú existenciu a je zároveň prameňom všetkého existujúceho - **IPSUM ESSE**. Jeho podstata je totožná s jeho existenciou. Vo svete je prítomný ako príčina v skutku (skutok nezahrnuje príčinu). Preto je imanentný i transcendentný voči

všetkému, čo jestvuje. Svet ako celok nevyčerpáva bohatstvo jeho existencie. Nie je nevyhnutný; ale participuje na existencii ABSOLÚTNA. Absolútne môže existovať bez sveta.

K takémuto chápaniu Absolútna Tomáš prichádza cez analýzu prirodzenosti jestvujúcich bytí, ktoré sú nám dané v zmyslovej skúsenosti ako náhodilé bytia, zapríčinené, usporiadané, odlišné v dokonalosti. Odhaľuje, že Absolútne je nielen *Ipsum esse*, ale je aj rozumnou osobou i slobodnou podstatou. Tento metafyzický teizmus zdôvodnil svojimi piatimi cestami, ktoré sa opierajú o analýzu pohybu, príčinnosti, náhodilosti, dokonalosti i cieľovosti.

Podľa Tomáša všetko, čo reálne jestvuje, je darom Absolútna, ale najväčším darom je človek. Je zloženou podstatou z tela i duše (*compositum*); nie je dielom prírody. Žije vo svete prírody a je do nej ponorený, ale predsa vzhľadom na prameň svojho jestvovania i spôsob konania prekračuje celú prírodu. Vysvetlením tajomstva transcendencie ľudského bytia je **odkrytie duše ako substanciálnej formy** človeka, ktorá nielenže organizuje materiu, ale ju aj pre seba tvorí a udeľuje jej vymedzenú existenciu. Ľudská duša ako akt existencie nemôže pochádzať z matérie či formy ani zo spojenia týchto činiteľov. Teda nenachádzame prameň jej existencie v nej samej. Duša je bezprostredne stvorená Stvoriteľom. Ak je duša prvým aktom existencie ľudského tela, musí jestvovať pred ním a musí byť suverénna voči telu. Duša ako substanciálna forma je individuálna; je aktom existencie bytia a to je vždy konkrétne. Človek nielenže koná cez dušu, ale aj jestvuje vďaka duši; je posledným aktom jednoty jestvovania človeka. K odhaleniu duše i jej prirodzenosti Tomáš prichádza na základe analýzy bezprostrednej skúsenosti existencie "môjho ja" i aktov "mojej" činnosti. Duša je transcendentná voči telu, lebo vylučuje zo seba duchovné činnosti - intelektuálne poznanie, vedomie i sebauvedomovanie. Ako prameň nemateriálnych činností je nemateriálna; nezložená. Jestvuje sama v sebe ako vo vlastnom podmete, ale je priradená nevyhnutne k telu, s ktorým stanovuje ľudské bytie. Preto môže tvoriť telo a udeľovať mu existenciu; koná cez telo (nemusí to byť vždy materiálne telo). Tento zväzok je nevyhnutný; ľudská duša s telom vytvára monolit - ani sama duša, ani samé telo nemôžu jestvovať.

Na báze aristotelovského obrazu človeka (*zoon logikon*) Tomáš formuluje aj **chápanie človeka ako osoby** (čo dôsledne rozpracovali až súčasní existenciálni tomisti). Osobou nazývame konkrétny podmet schopný uvedomelej i autonómnej ľudskej činnosti; je bytím, ktoré môže vykonávať slobodné i suverénne akty rozhodovania. Moje ja je však imanentné vzhľadom k mojim aktom. Človek má však aj skúsenosť seba ako transcendentného voči svojmu Ja (moje Ja sa nevyčerpáva v mojich aktoch). Človek sa objavuje ako suverénne existujúce osobné Ja; ako osoba sa aktualizuje v slobodnom konaní a cezeň prejavuje svoju transcendentnosť voči prírode. V slobodnom konaní môžeme rozlíšiť oblasti, ktoré charakterizujú človeka ako osobu: 1. schopnosť poznávania; 2. schopnosť milovať (láska); 3. schopnosť slobodného rozhodovania (vôľa); 4. schopnosť náboženstva (viera); 5. dôstojnosť (najvyššie postavenie v hierarchii bytí); 6. podmetovosť osobných práv.

Tomášovi pri koncipovaní tejto interpretácie išlo o pravdivé a objektívne poznanie všetkého, čo ho obklopuje, a o poznanie seba samého. Explicitne však nesformuloval presne vymedzenú metódu poznávania (urobili to až súčasní existenciálni tomisti), ale

svojou existenciálnou koncepciou bytia položil základy pre METÓDU METAFYZICKEJ SEPARÁCIE. Jej princíp spočíva v rozlišovaní takých činiteľov v bytí, bez ktorých nemôže jestvovať dané bytie. Tieto činitele nám umožňujú pravdivo poznať podstatu bytia, teda aj pravdu o ich existencii. Táto metóda je vlastne rozvinutím spontánneho poznania zdravým rozumom. Bázou tohto poznania sú existenciálne súdy. Začína sa afirmáciou reálne jestvujúceho bytia. V metafyzike má tri etapy: 1. potvrdenie existencie bytia (vecí) v existenciálnych súdoch (Ján jestvuje); 2. analýza existenciálnych súdov; 3. sformovanie pojmu bytia.

Môžeme teda urobiť krátky súhrn či skôr vyvodiť **konzekvencie**, ktoré vyplývajú z Tomášovej filozofickej interpretácie sveta:

1. Svet je súhrnom konkrétnych bytí - vecí (pluralizmus).
2. Každá existencia je neopakovateľná.
3. Konštitutívnymi prvkami každého bytia sú podstata (obsah) a existencia.
4. Jednota vecí je analogická (podobnosť v existencii).
5. Svet je stvorený; nevznikol z niečoho, čo už bolo pred tým; je náhodilý, a nie nevyhnutný.
6. Najväčším darom pre svet je existencia (každé bytie participuje na *Ipsum esse*).
7. Človek existuje cez dušu a vďaka duši, ktorá má svoju existenciu zase od Absolútna.

LITERATÚRA

- [1] ANZENBACHER, A.: *Úvod do filozofie*. Praha, Logos 1989.
- [2] BOGLIOLO, A.: *Ontológia, Pravda o bytí*. Preklad A. Žemla, edícia VU, zv. 6. Bratislava, RKCMBF UK 1993.
- [3] CASADO, L. A.: "Tomismus a problém člověka". Preklad E. Jindráček OP. In: *Teologické texty* 4, 1998, s.121-123.
- [4] KRAPIEC, M.: *Metafyzyka*. Lublin, RW KUL 1995.
- [5] KRAPIEC, M.: *Ja człowiek*. Lublin, RW KUL 1991.
- [6] MARYNIARCZYK, A.: *Zeszyty z metafizyki III*. Lublin, SITA 1999.
- [7] PIEPER, J.: *Tomáš Akvinský*. Preklad M. Pokorný. Praha, Vyšehrad 1997.
- [8] RYDZEWSKA-FRIEDRICH, B.: "Czy dualizm bytowej struktury człowieka?" In: *Roczniki Filozoficzne* 41, 1993, s. 223-235.
- [9] SIROVIČ, F.: *Dejiny filozofie. Stredovek*. Trnava, Dobrá kniha 1995.
- [10] TATARKIEWICZ, W.: *Historia filozofii*. Warszawa, PWN 1998.
- [11] VOLEK, P.: *Dejiny filozofického myslenia v stredoveku*. Badín CMBF UK Bratislava - TI Banská Bystrica - Badín 1996.

ThLic. Imrich Degro

Katedra filozofie a fundamentálnej teológie

Teologický inštitút CMBF UK

Hlavná 91

042 03 Košice

SR